

TENGELY-EURÓPA

A JELEN HÁBORÚT közvetlenül megelőzőig és a háború kitörése Autáni első időben az angolszász közvélemény sokat foglalkozott L egyébként is kedvenc témájával, a világbéke megszervezésével. Ez a célkitűzés szükségképpen elvezette Európa megszervezésének kérdéséhez, amelyről annak idején meg is indult az akadémikus vita. Az érdeklődés elsősorban a kérdés politikai része felé irányult, amit eléggé indokolt a legfőbb törekvés, az állandó béke biztosítása. Ezt pedig az államok szorosabb politikai összefogásával vélték elérni, aminek gyakorlati következménye az állami szuverenitás korlátozása. Végelemzésben tehát az államszövetség volt az a politikai forma, amely a vitában részt vevők felfogásának megfelelően biztosíthatta volna a kitűzött cél elérését. Ismerve azonban az angolszász szellem politikai gondolkozását és a mögötte rejlő politikai érdekeket, eleve is feltehető, hogy az nem elégedett volna meg egy szőkébb európai szervezettel, hanem univerzálisabb formát keresett volna, amely, ha belső szervezetében nem is, de keretében megközelítette volna a Népszövetséget. A gazdasági élet megszervezéséről nem sok szó esett, aminek az a magyarázata, hogy az angolszász népek a szabad világkereskedelemnek a hívei, tehát a gazdasági élet regionális megszervezését általában nem tartják szükségesnek. A háború eseményei, úgy látszik elterelték erről a kérdéstről a figyelmet. Az angol lapok elmaradása egyébként sem teszi lehetővé annak megállapítását, hogy a vita, ha egyáltalán folytatták, milyen stádiumba jutott?

Annál erőteljesebben lépett most a tengely-Európa programja előtérbe, amely nemcsak az európai, hanem a világ közvéleményének az érdeklődését is felkeltette. Míg az angolszász Európa-programhoz az angol kormány és annak idején a francia kormány csak igen óvatosan foglaltak állást, a tengely törekvéseivel elsősorban az érdekelt kormányok foglalkoznak és ők is foglalkoztatják ezzel a kérdéssel a közvéleményt. Bár részletekbe menő tervet még nem ismerünk, különösen a hármass paktum megkötése óta egészen világossá vált az a szándék, hogy a földet egyes nagy területekre, térségekre osztják be és az egyes térségeken belül a politikai és gazdasági életet közös nevezőre hozzák. Ezeket a térségeket a természetrajzból vett műszóval „élettereknek“ nevezik, amelyen most már nemcsak egy nagy nép életműködéséhez szükséges területet kell érteni, hanem olyant, amelyen belül az ott lakó népeknek bizonyos fokig kollektív életműködése megy végbe, vagy válik lehetővé. Az élettereken belül a vezetés természetesen egy-egy nagy népet illetne.

Ellentétben az angolszász törekvésekkel a tengely elgondolása kidomborodóan kontinentális és gazdaságilag tájékozott. Bár az életterek politikai berendezkedését illetően sem hivatalos sem nemhivatalos, de mérvadó vélemények sem hangzottak még el, annál több szó volt azok gazdasági feladatairól. Ezekből megállapítható, hogy az élettereken belül szoros gazdasági együttműködésnek kell létrejönni, amelynek erősen önellátó jellege lesz. Az egyes életterek pedig egymással közvetlenül lépnek gazdasági kapcsolatba. Az élettereknek egymás közti gazdasági összeköttetése tehát körülbelül olyan lesz, mint amilyen ma az államok közötti összeköttetés.

Ilyen messzemenő politikai tervek és az alapjukat képező ideológiák általában nem légués térben keletkeznek, hanem az illető politikai egyéniségek, nemzetek, pártok általános helyzetéből vagy politikai szemléletéből fakadnak. Az univerzálisabb angol-szász tervek éppen úgy visszavezethetők ezeknek a népeknek világpolitikai helyzetére és állandó

politikai gondolkodására, mint amennyire a kontinentális és autarchiás tervek a tengelyhatalmak történelmi helyzetével és politikai szemléletével függnek össze. Kontinenseket átfogó politikai és gazdasági törekvések előfeltétele, hogy az illető nemzet a különböző kontinenseken politikai és gazdasági erőt tudjon kifejteni. Tehát vagy birtokai vannak a különböző földrészekben, vagy pedig intenzív gazdasági összeköttetései, amelyeket hatalompolitikailag is tud alátámasztani. Tudjuk, hogy az angolszász népeknél ez az eset áll fenn. Ebből adódik az angolszász szemléletnek egyik alaptétele, a nyílt ajtók követelése. Olaszországról és Németországról azt szokták mondani, későn érkezett a világpolitikába, akkor, amikor a világ javai jóformán már fel voltak osztva. Ennek megfelelően e két ország hatalompolitikai sugarai is rövidebbek voltak, közelebbi célok felé irányultak. Olaszország már a világháborút megelőzően kezdte tengerentúli birodalmát kiépíteni. A gyarmatok, amelyeket szerzett, azonban a Földközi-tenger körzetében feküdtek, tehát közel az anyaországhoz. Expanziós törekvései sem terjedtek ezen a körzeten túl. A legfőbb probléma ezzel kapcsolatban Tunisz volt, amely ugyancsak tőszomszédságában fekszik. Olaszország világgazdasági jelentősége és világgazdasági dinamikája sem volt sohasem olyan nagy fokú, hogy ez távolabbi expanziós célokat tett volna szükségessé. A Német Birodalomról ugyanezt nem lehet mondani. Bár szintén a későn érkezett országok közé tartozik, a világháború előtt intenzíven bekapcsolódott a világkereskedelembé és mindenfelé igen nagy gazdasági érdekei voltak. Ezzel kétségkívül megszerezte magának a jogot arra, hogy a világpolitikában az elsősorban foglaljon helyet a többi világhatalommal, ámde ez a korszak aránylag rövid volt és a világháborúval lezárult. Igaz, hogy a Birodalom hatalmi súlya Hitler uralomra jutása óta óriási módon megnövekedett, ámde az elvesztett világgazdasági pozíciót még nem sikerült visszaszereznie, mert a világháború veszteségei és a reparációk gazdaságilag annyira meggyöngyítették az országot, hogy eddig hiányzott az a belső gazdasági erő, amely a régi világgazdasági szerepet lehetővé tette volna.

A Birodalom eltávolodása a világgazdasági és világpolitikai orientálódástól már 1918 előtt következett be. Ennek első ideológiai lecsapódása Naumann ismert „Mitteleuropa“-ja volt, amelynek rendkívüli sikere éppen azt bizonyítja, hogy a német közvélemény már akkor leszámolt régi világgazdasági pozíciójával és a kontinentális politika felé orientálódott. Erről a vonalról a weimari birodalom sem tért le. Legfőbb törekvése, kontinentális pozíciójának megerősítése volt, aminek egyik fontos eszköze szovjetország politikája volt. Hitler Adolf politikai szemlélete kezdettől fogva erősen kontinentális beállítottságú. És pedig nemcsak a jövőt illetőleg, hanem a múlt megítélésénél is. „Mein Kampf“-jában szembe fordult a világháború előtti korszak gyarmati politikájával, amely szerinte nemcsak elvi szempontból volt helytelen, de gyakorlatilag is elhibázott volt. Az ő szemében a német politika legfőbb feladata az lett volna, hogy a népesség és a rendelkezésre álló államterület között fennálló aránytalanságot megszüntesse olyanképpen, hogy a német népnek nagyobb települési területet biztosít. Csak elegendő nagy terület biztosíthatja szerinte egy nép szabad fennmaradását. A területnek pedig kettős funkciója van: a népet élelmezni és katonapolitikai érdekeit biztosítani. A vilmosi korszak gyarmati politikája nem törekedett arra, hogy a német nép számára a gyarmatokon nagyobb települési területet biztosítson, ezért állapítja meg róla, hogy gyakorlatilag elhibázott volt. Elvi szempontból pedig azért tartja helytelennek, mert elsősorban a német nép hatalompolitikai alapjait kellett volna megerősíteni nagyobb államterület megszerzése révén. Hitler kelet felé tekintett és úgy vélte, hogy a német népnek ott kell új települési területet szereznie. Igen határozottan jelenti ki „Mein Kampf“-jában, hogy a nemzeti szocializmus lezárja a világháború előtti gyarmati és kereskedelmi politikát és áttér a jövő területpolitikájára. Ezt az elvet a gyakorlatban igyekezett is következetesen megvalósítani. Igaz, hatalomra jutása után hamarosan felvetette a német gyarmatok visszaadásának kérdését is, amivel látszólag ellentétbe került addig hangoztatott felfogásával. Gyarmati követelései azonban semmiképpen sem távolították el eredeti területpolitikai törekvéseitől és tudjuk, hogy ezeknek egy részét már a jelen háború előtt is megvalósította. A meghódított Lengyelország nyugati részében történt intézkedések pedig teljesen ennek a politikának a vonalában fekszenek. Gyarmati követelései szerves kapcsolatban állottak Versailles-ellenes politikájával, amelynek legfőbb

motívuma a német nép önértékét ért sérelem reparálása. Az igazságtalan békeszerződés megsemmisítésének logikus következménye a gyarmatok visszaadása, mert hiszen azok elvétele is hazug indokok alapján (Kolonialschuldlüge!) történt. A gyarmati követelések másik motívuma a Birodalom autarchiás gazdasági politikája. A gyarmatok bevonása a zárt német gazdasági területbe fokozhatta volna az autarchia teljesítményeit és könnyítette volna a Birodalom gazdasági helyzetét.

A nemzeti szocialista birodalom kontinentális beállítottsága más területen is mutatkozott. Mindenekelőtt Hitler azon törekvésében, hogy Angliával véglegesen megegyezzen, aminek egyik bizonyítéka a flottaegyezmény megkötése volt, amely a német és az angol flotta egymáshoz való viszonyát rögzítette, természetesen a német flotta hátrányára. A vilmosi Németország és Anglia közötti feszültség a két flottának és a két ország világkereskedelmének versengéséből keletkezett. Németország Angliáéhoz hasonló világpolitikai pozícióra törekedett. Ez lehetett végső fokon oka annak, hogy az angol közeledési kísérletek hajótörést szenvedtek a német kormány elzárkózásán. Hitler alatt fordított helyzet állott elő, ő volt az, aki Anglia felé közeledni igyekezett és Ribbentropnak mint a Birodalom londoni nagykövetének is az volt tulajdonképpen hivatása, hogy ezt a közeledést létrehozza. Hitler München után sem tért el kontinentális irányzatától. Hiszen Chamberlainnel történt megállapodását is úgy értelmezte, hogy Anglia visszahúzódik az európai kontinensről és a Birodalom kontinentális törekvéseit nem fogja keresztezni. Ez a kontinentális beállítottság a Birodalom délkeleteurópai politikájában is mindinkább megnyilvánult. Ennek a területnek gazdasági erőforrásai igen hamar felkeltették a nemzeti szocialista államvezetés érdeklődését, aminek mélyebb oka abban keresendő, hogy a Birodalom nyersanyagellátásában függetleníteni akarja magát a tengerentúltól.

A kontinentális és autarchiás politikával arányban állott az ismert Lebensraum-elmélet is, amely teljes ellentéte az angol-szászok univerzalisztikus és szabadkereskedelmi szemléletének. Az ismert felfogásnak megfelelően a Lebensraum az illető nemzettel területileg összefüggő térség. Olyan terület tartozik tehát hozzá, amely a Lebensraumon belül nemcsak messzemenő gazdasági autarchiát tesz lehetővé, hanem az önellátást bizonyos fokig politikailag is biztosítja és pedig vagy úgy, hogy a területrészt az illető nemzet közvetlen politikai befolyása alatt áll, vagy pedig szoros politikai barátságot tart fenn vele. Bár a Lebensraum eszméje és fogalma a német politikai gondolkodás terméke, a fasiszmus gazdasági és politikai törekvései kezdettől fogva azonos vonalon mozogtak. Csak természetes, hogy miután ez a politika gyakorlatilag mindinkább megvalósult, a fasiszmus teljesen átvette a német formulát és további célkitűzéseit most már ezzel a német fogalommal fejezi ki.

A tengely-Európa programja szerves összefüggésben áll annak gazdasági helyzetével és rendszerével. A tengelynek, különösen pedig a Német Birodalomnak gazdasági dinamizmusa rendkívül magas fokú. A nagyfokú gazdasági tevékenységnek egyik előfeltétele a személyes és tárgyi teljesítőképesség, a velejáró munkakedv, szervezési képesség és tudományos fejlődés, itt teljes mértékben megvan. A tengely potenciális gazdasági ereje kifejtésének különösen világ gazdasági viszonylatban azonban egy nagy akadály van, ez pedig a tőkeszegénység és az aranyhiány. Ezt a hiányt nagy részben pótolhatná a gazdaságilag egységes Lebensraum, mert ezen belül az arany a szerepe szinte teljesen kikapcsolható, míg a tőkehiányon különböző gazdaságpolitikai intézkedésekkel lehet segíteni. Főleg a nyersanyag beszerzésének igen súlyos problémája oldódna meg legalább részben ilyen módon. Az egységes nagy gazdasági térség követelménye egyéb-

ként a tengelyhatalmak szociális rendszeréből is logikusan következik. Mindkét ország hatalmas ütemben építette ki irányított gazdasági életét. Ennek pedig legfőbb célja az ország gazdasági és szociális egyensúlyának biztosítása. A gazdasági szabadság és a velejáró szabad vagy legalább is szabadabb kereskedelem ezt az egyensúlyt állandóan veszélyezteti. A kínálat és kereslet erős ingadozása és a nyomában járó árkilengések nemcsak az áruellátást teszik bizonytalanná, hanem a munkások foglalkoztatását is, ami számtalan akut szociális bajnak válhat forrásává. A nemzeti szocializmus és a fasizmus igyekezett ennek éppen a gazdasági élet irányításával elejét venni. De ennek a célnak érdekében nem elégedett meg belső intézkedésekkel, hanem külkereskedelmében is érvényesítette a lehetőség szerint ezeket az elveket. A behozatali cikkek kontingentálása és fix árak kikötése is ezt a célt szolgálja. A német közgazdasági publicisztikának egyik legkedvesebb témája a „rendezett piaci gazdálkodás“, ami nem jelent mást, mint hogy az áru-termelés és áruellátás a tényleges szükséglettel arányban nagyjában stabil árak mellett történjék.

Ami már most Európa új gazdasági berendezkedését illeti, két dolog nem vitás. Az egyik, hogy az új Európa a program szerint a tengelyhatalmak vezetése alatt fog állni, a másik pedig, hogy annak messze-menő önállóságra kell törekednie. Ennek természetesen előfeltétele, hogy minden európai állam az irányított gazdaságot fokozottabban építse ki és saját gazdasági életét az európai szükségletre állítsa át. A termelés eddigi rendszere mellett ezt a szükségletet természetesen még nem lehet teljes mértékben fedezni és bár bizonyos hiány mindig fog mutatkozni, a termelés intenzitása és racionalizálása útján a mai hiánynak jelentékeny részét lehet majd pótolni. A német és olasz nemzetgazdaság teszi mája az európai gazdasági egységnek a magvát és az a rendszer, amely ma a két országban érvényben van, annak alapját. Fontos kérdés még, hogy az egyes európai államok között a gazdasági kapcsolatokat milyen szervezeti formák útján lehet kiépíteni. Egységes európai gazdaság kialakulásának legfőbb akadályá eddig a magas vámhatárok voltak és az a gazdaságpolitika, amelyet az államok befelé folytattak. Ez utóbbit természetesen meg kell változtatni és az európai egység szemszögéből irányítani. Ami már most a vámhatárokat illeti, természetesen kell vennünk, hogy a fennálló, többnyire súlyos vámakadályok lebontatnak, ami azonban még nem jelent teljes vámközösséget. Bizonyos, hogy a vámhatárok teljes lebontása is egyik eszköze az egységes gazdasági terület kialakításának. A német publicisztika különösen a cseh-morva protektorátusnak a Birodalom vámterületébe való beolvasztása alkalmával mutatott rá arra, hogy ez is egy lépést jelent az európai egység felé, bár ebből bizonyára nem akarta azt a következtetést levonni, hogy ennek most már az egész vonalon így kell majd történni. Más eszköze is van az európai gazdasági együttműködésnek. Ilyen a kedvezményes vámok rendszere, amely annak idején magyar és olasz, illetve magyar és osztrák viszonylatban már kipróbáltott, bár nem közvetlenül, hanem szállítási és egyéb kedvezmények nyújtása útján. Igen nagy szerepe van a diszkusszióban az európai belső árucseré elszámolásának. Kézenfekvő egy egységes európai fizetési eszköznek a bevezetése. Ez a gondolat sokakat igen csábít, a komoly és konkrét tervek közé azonban még nem soroltatott. Annál határozottabb formát öltött német részről az a terv, hogy az európai árucseré elszámolásának alapjául egy ú. n. standarddeviza legyen bevezetve; ezt a funkciót pedig a Birodalmi Márka töltené be. Eszerint az egyes nemzeti pénzegységek változatlanul érvényben maradnának, az Európába irányuló kivitel, illetve onnan történő behozatal elszámolása azonban kivétel nélkül a standarddeviza alapján történne. Az elszámolás megkönnyítésére pedig a Nemzetközi Fizetések Bankjának a mintájára egy európai elszámolási intézet volna létesítendő. Az egyes nemzetgazdaságok közötti összeköttetést kormánybizottságok és kontinentális konferenciák tartanák fenn. Bár az európai gazdasági egység nagyfokú önállóságot igényel, nem mondhat le a más kontinensekkel folytatandó árucseréről. Egyrészt szüksége lesz még nyersanyagokra, másrészt pedig lesznek olyan feleslegei is, amelyeket az egységes területen kívül tud és akar majd elhelyezni, amire egyébként a

nyers anyag megfizetésénél is szüksége lesz. A tengerentúli áruforgalom elszámolásánál már szerep juthat az aranynek, illetve más, a nemzetközi életben elismert fizetési eszköznek.

Az új Európa közösségi politikai formáiról szólva, röviden rá akarunk mutatni arra a politikai viszonyra, amely az európai kontinens és a többi kontinensek, illetve térségek között alakulna ki az ismert terveknek megfelelően. Az európai egységre irányuló törekvések egy alapvető elvi álláspontra vezethetők vissza, amelyet talán a legklasszikusabban a nemzeti szocializmus vezető jogász-teoretikusa, Carl Schmitt fejezett ki, aki rámutatott arra, hogy a „nagy-térségnek“ (Grossraum) világpolitikai ellenlábasa nem a kis térség, amely már régen idejét múlta, hanem az univerzalizmusra való törekvés, illetve az univerzalisztikus politikai és gazdasági életformák. Aki szeret világnézeti ellentétekről beszélni, a tengelyhatalmak európai programjáról nyugodtan mondhatja, az világ gazdasági és világpolitikai konzekvenciája annak a világnézeti ténynek, hogy a tengely már előbb szakított a liberalizmus irányával. Ennek a kontinentális szemléletnek ellentéte az angolszász univerzalizmus, amely mind a gazdasági, mind pedig a politikai törekvésekben is érvényesül. A tengely a liberális világ gazdasággal szembe állítja a szervezett világ gazdaságot, amelynek viszont előfeltétele a „nagy-térségek“ egységes megszervezése. Ebből a szemléletről önként adódik, amit különösen az utóbbi időben sokszor hallottunk emlegetni, a „térben idegen“ (raumfremd) fogalma. Nem jelent ez mást, minthogy az egyes nagy-térségek belső ügyeibe senki másnak bele nem szólhat, mint a térséghez tartozó nemzetek. Amiből máris következik, hogy a nagy-térség kifelé is messzemenő politikai egységet képez. Egy vezető német lap a „raumfremdek“-nek Európa ügyeibe való beavatkozását tiltó elméletet a Monroe-elvre való utalással Hitler-doktrínának nevezi. Csak röviden akarunk még rámutatni arra, hogy a tengely Európa programjába beletartozik Afrikának, vagy legalább is Észak-Afrikának a bevonása. Egyébként a Szovjet-birodalom eurázsiai „nagy-térség“ -érői, Japán vezetése alatt álló keletázsiai és a két amerikai „nagy-térségről van még szó.

Mint már említettük, az európai egység politikai szervezetét illetően alig hangzottak el mérvadó nyilatkozatok. Ebből azonban távolról sem szabad arra következtetni, mintha ennek a kérdésnek nem volna elsőrendű fontossága és a gazdasági egység létrejöhetne anélkül, hogy az új közösségi életet szabályozó új politikai fonnák létesüljenek. 1926-ban gróf Teleki Pál Németország különböző városaiban előadást tartott, amelyben az akkori dunavölgyi kérdéssel is foglalkozott, különös tekintettel a kisantant égisze alatt tervezett dunavölgyi gazdasági egységre. Az előadásban kifejtette, hogy lehetetlen különböző államokat kizárólag gazdasági alapon egyesíteni. Minden egységnek, mondotta, saját energiája és önálló akarata kell hogy legyen. Ezt az önálló akaratot nyugodtan politikai akaratnak nevezhetjük, mint ahogy saját energia alatt egy politikai egyéniség energiáját kell érteni. Milyen lesz már most az a politikai egyéniség, amely a jövő Európáját összefogja és kifelé is képviseli? A tengely-Európa programjában erre a kérdésre még nem tértek ki, bár a különböző sajtóhangok nem hagynak kétséget afelől, hogy az egyes államoknak belpolitikájukban is alkalmazkodniuk kell az európai egység érdekeihez, vagyis nem szabad semmi olyat tenni vagy megengedni, ami ezt a közös érdeket sértené. Milyen jogi formák lesznek majd megvalósítva, hogy ezt a közös érdeket a tagállamokkal szemben jogi úton lehessen majd érvényesíteni, erre vonatkozólag még nem történt mérvadó nyilatkozat. Carl Schmitt egyik tanulmányában kifejtette, hogy a nagy-térségben, tehát az új Európában is, népi szabadság fog uralkodni és messze menő önállóság és decentralizáció fog érvényesülni. A decentralizáció

fogalma feltételezi azonban a központi szervet, amelynek csak korlátozott funkciókat enged ugyan meg, de semmi esetre sem kapcsolja ki teljesen. Tehát mindenképpen eljutunk az új Európának olyan jogi berendezéséhez, amelyet eddigi fogalmaink szerint alkotmánynak, vagy, ha tetszik, európai státútumnak kell nevezni. Igen érdekes kérdés ezzel kapcsolatban, amelyre azonban nem akarunk itt kitérni, az új kontinentális jognak a nemzetközi joghoz és az állami joghoz való viszonya.

A kérdés ismertetéséből nem hagyhatjuk ki azt a szerepet, amely a tengely politikájának megfelelően az új Európában hazánkra vár. Gróf Csáky István külügyminiszter egyik beszédében kifejtette, hogy Magyarország lesz a tengely délkeleteurópai politikájának a pillére. Nem tért ki az ezzel járó feladatokra, ismerve azonban a tengely általános elveit, bizonyos következtetéseket mégis lehet tenni. Amikor Carl Schmitt decentralizációról beszél, ezt valószínűleg nemcsak a tagállamoknak a központi szervhez való viszonyára érti, hanem a nagy térségen belül egységes tájakra is vonatkoztatja. Ilyen egységes tájnak számít a Duna-völgye, vagy általában Délkelet-Európa. Éremek a tájnak az új Európában előreláthatólag különös jelentősége lesz, mert hiszen nyersanyag- és élelmiszertermelési potenciája aránylag magas. Ezt a potenciát azonban aktiválni kell, ami nemcsak tisztán gazdasági feladat, hanem éppen úgy politikai is. Itt látjuk a Magyarországnak szánt feladatot, amely közvetlenül tehát abban áll, hogy a dunavölgyi népekkel az egységes Európán belül bizonyosfokú életközösséget fejlesszen ki.

TÖRÖK ÁRPÁD